

Luchtfoto van het Regionaal Erfgoeddepot Potyze.
(Foto Beeuwsaert Construct)

XI

Collectie Verdronken Weide Ieper in het Regionaal Erfgoeddepot Potyze

Joline Depaepe

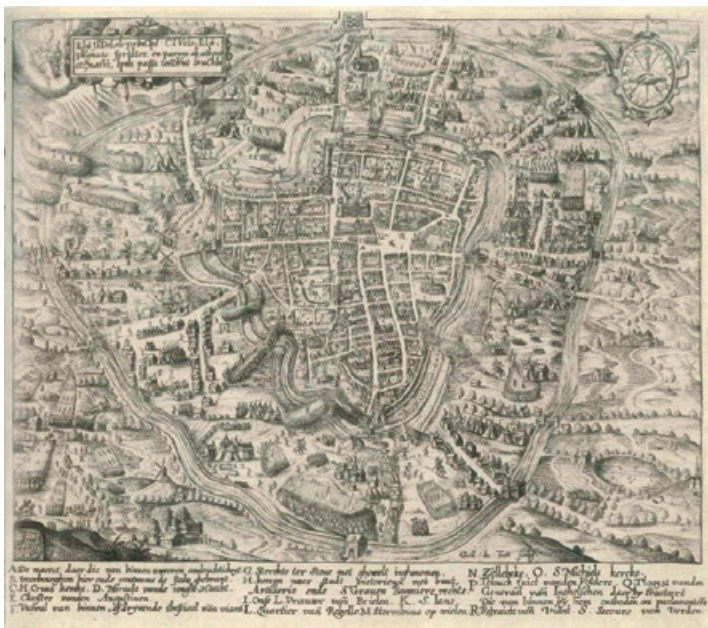
Op acht december 2017 opende het Regionaal Erfgoeddepot Potyze in Ieper officieel zijn deuren. Het depot biedt een antwoord op de depot-noden uit de regio. De helft van de depotruimtes is voorzien voor collecties uit de regio, de andere helft voor de collectie van de Musea Ieper. Ook de archeologische collectie 'Verdronken Weide Ieper', één van de belangrijkste

leperse collecties uit de Middeleeuwen, zal een bewaarplaats vinden in het depot.

De weiden voor ze verdronken waren

De stad leper kende, dankzij haar lakennijverheid, een enorme bloei en ontwikkelde zich vanaf de elfde eeuw vanuit twee oude kernen aan de leperlee tot een Europese stad met ongeveer veertigduizend inwoners in de dertiende eeuw. Doordat de stad uit haar voegen barstte ontstonden er buiten de omwalling vier nieuwe parochies, waaronder de Sint-Michielsparochie. Volgens de archiefbronnen had de Sint-Michielsparochie het grootste gedeelte van het arbeiderspotentieel voor de lakennijverheid. Na het Beleg van leper in 1383 werden de zogenaamde buitenparochies opgeheven en trok de stad zich terug op haar kleinste vesting. Het verbod van Filips de Stoute, de hertog van Bourgondië, en de Franse koning, Karel V, belette de heropbouw van de leperse buitenparochies na 1383. Het grootste deel van de Sint-Michielsparochie werd nadien dan ook nooit meer bebouwd en in de zeventiende eeuw werd deze laaggelegen zone benut als overstromingsgebied.¹ Een beslissing met een groot gevolg voor de hedendaagse kennis van de middeleeuwse periode in Noordwest-Europa.

- 1 M. Dewilde en A. Erynck, De thuiskomst van Michiel Quaetjone. Archeologie in de Verdrongen Weide van, (leper 1995).

Detail van een gravure, vervaardigd door Guillaume du Tiel in de zeventiende eeuw. De gravure geeft het Beleg van leper weer in 1383. (Collectie Musea leper)

De waterzieke gronden van de Verdrongen Weide werden zo gespaard van latere ingrepen of post-positionele processen. De natte context vormde uitstekende bewaringsomstandigheden voor metalen voorwerpen en organisch materiaal. De Sint-Michielswijk vormt, met haar chronologische afbakening van ongeveer een eeuw² en haar uitzonderlijk goede bewaringscontext, dan ook een unieke site binnen de Noordwest-Europese stadsarcheologie en kan gezien worden als een zogenaamde archeologische 'Pompeï-site'. Tien centimeter onder het huidige oppervlak kom je terecht in een middeleeuwse wijk met woningen, straten, een haventje, ambachtelijke nijverheid en tastbare vondsten uit het dagelijkse leven van de middeleeuwse leperling. De meest tot de verbeelding sprekende categorie van opgegraven vondsten zijn de metalen voorwerpen, en meer specifiek de

- 2 Y. Van Moortel, masterproef: Ruimtelijke en thematische analyse van de insignes uit een laatmiddeleeuwse arbeiderswijk te leper. Site Verdrongen Weide, zone tussen de leperlee en de Nieuwe Leye, (Brussel 2014) 12.

kleine insignes in een tin/loodlegering. De voorwerpen tonen het middeleeuwse vakmanschap aan. Het iconografisch repertorium van deze spelden is ontzettend divers en biedt een ongeziene kijk op de middeleeuwen.³

Het mysterie van de insignes

Insignes zijn kleine sieraden met afbeeldingen van uiteenlopende aard en kunnen gezien worden als de voorlopers van de hedendaagse broches of badges. Ze kunnen opgespeld worden of als een hanger gedragen worden. Gezien de grote aantallen waarin ze in Noordwest-Europa door archeologen en metaaldetectoristen opgegraven werden, moeten de insignes wel prominent aanwezig geweest zijn in de leefwereld van de middeleeuwse mens.⁴ Ze geven een unieke kijk op de middeleeuwse belevingen en praktijken, zoals geloof, pelgrimage, werk en identiteit. Het volgende citaat van Van Heeringen illustreert het belang van de artefacten voor cultuurhistorisch onderzoek: *‘Onder de bodemvondsten zijn er echter maar weinige die zoveel informatie bevatten over vele facetten van de middeleeuwse maatschappij als de [...] pelgrimsinsignes’* (VAN HEERINGEN 1978, p. 26). Vanaf de twaalfde eeuw, een periode waarin visuele cultuur enorm belangrijk was, werden insignes op grote schaal verspreid in de Westerse

3 O. Mus, P. Trio en J. Allemon, De geschiedenis van de middeleeuwse grootstad leper: van Karolingische villa tot de destructie in 1914, (leper 2010).

4 J.A.M. Koldewij, Insignes, in: I. Kockelbergh (red.), Fascinerende facetten van Vlaanderen: over kunst en samenleving (Tielt 1998) 163-167.

Lood-tin insigne van een vulva op stelten. (Collectie Agentschap Onroerend Erfgoed)

Lood-tin insigne van een gekroonde weefspoel. (Collectie Agentschap Onroerend Erfgoed)

wereld.⁵ In de Sint-Michielswijk in leper werden maar liefst driehonderdvierendertig insignes en fragmenten aangetroffen.⁶ Ze kunnen gedateerd worden binnen het laatste kwart van de dertiende eeuw en de eerste helft van de veertiende eeuw. Deze datering plaatst de insignes in het midden van de driehonderdjarige periode waarin dergelijke draagtekens circuleerden.⁷ Binnen het uiteenlopende iconografische gamma kan er een onderscheid gemaakt worden tussen religieuze en profane insignes. De thema's gaan van puur devotieel naar extreem seksueel, van geloof naar bijgeloof, van verheven naar platvloers, van een voorstelling van Maria tot een seksuele voorstelling van geslachtsdelen. Enkel de pelgrimstekens vormen een groep waarbij de interpretatie makkelijker te evalueren valt. Aangezien de interpretatie en betekenisduiding van de profane insignes gecompliceerd is, is het vooral het profane materiaal dat nog om uitgebreider onderzoek vraagt. Algemeen kan er gezegd worden dat de beeldtaal van de profane insignes ontleend kan zijn aan diverse zaken, waaronder spreekwoorden, personen, identiteits- en waardigheidstekenen, heraldiek, volkswijsheden, uitdrukkingen, verhaaltradities, politieke of culturele gebeurtenissen, vruchtbaarheidssymboliek, spot, enzovoort, maar specifiek is dit nog niet voor iedere insigne uitgeklaard.⁸ Zo weet men niet hoe een insigne van een vulva op stelten en van een vrouw met opengesperde benen precies geïnterpreteerd moet worden en hoe het komt dat een gekroonde weefspoel niet enkel met de lakenhandel in leper geassocieerd wordt maar ook een vulgaire betekenis heeft, geassocieerd met de seksuele daad.

Aan de slag

Het insigne-onderzoek is een relatief jong studiegebied dat pas in het laatste kwart van de vorige eeuw zijn bloei kende. De Stichting Middel-eeuwse Religieuze en Profane Insignes (SMRPI) publiceerde drie belangrijke standaardwerken, die samen de reeks Heilig en Profaan vormen, een catalogus met insignes van verschillende sites uit Nederland en België. Daarnaast heeft Yasmine Van Moortel voor haar masterproef een thematisch en ruimtelijk onderzoek uitgevoerd op de insignes, opgegraven op de site Verdrongen Weide in de zone tussen de leperlee en de Nieuwe Leye. Met haar masterproef leverde ze een bijdrage aan het hedendaagse debat rond het insigne-onderzoek. Hoewel het reeds uitgevoerde onderzoek al

- 5 J.A.M. Koldewey, *Geloof en geluk: sieraad en devotie in middeleeuws Vlaanderen*, (Arnhem 2006) 17.
- 6 Y. Van Moortel, *Ruimtelijke en thematische analyse van de insignes uit een laatmiddeleeuwse arbeiderswijk te leper. Site Verdrongen Weide, zone tussen de leperlee en de Nieuwe Leye* (Brussel 2014) 59-66.
- 7 S. Van Bellingen, M. Dewilde en O. Mus, *De verdwenen Sint-Michielswijk te leper (prov. West-Vlaanderen)* (Archeologie in Vlaanderen 3), (Asse-Zellik 1993) 255-280.
- 8 Y. Van Moortel, *Ruimtelijke en thematische analyse van de insignes uit een laatmiddeleeuwse arbeiderswijk te leper. Site Verdrongen Weide, zone tussen de leperlee en de Nieuwe Leye* (Brussel 2014) 59-66.

veel heeft uitgeklaard, zijn er nog veel onbeantwoorde vragen. De speldjes tonen aspecten van de religieuze en culturele belevingswereld en laten toe bepaalde aspecten van de middeleeuwse samenleving te bestuderen, die niet uit andere bronnen af te leiden zijn. Ze bieden de mogelijkheid om een beter inzicht te verwerven in de materiële cultuur van de leperse arbeiders,

het insigne-onderzoek is een relatief jong studiegebied dat pas in het laatste kwart van de vorige eeuw zijn bloei kende

die de drijvende kracht waren achter de wereldberoemde lakenhandel. De ruimtelijke analyse van Yasmine Van Moortel toonde bijvoorbeeld aan dat, ondanks de waardevolle betekenis van de insignes, ze toch een houdbaarheidsdatum hadden. Een groot deel werd namelijk in afvalcontext teruggevonden. Verloren de insignes na een zekere tijd hun gelukbrengende functie of hielden de bewoners van de wijk gewoon van afwisseling?⁹ Wie droeg er welke insigne en waarom? Wat betekende het om zo een sieraad te dragen? Wat beelden de insignes uit en wat symboliseren ze? Was het dragen van dergelijke sieraden bij alle bevolkingslagen ingebed? Zijn de populaire beeltenissen een lokale traditie of betekenen ze in geheel Europa hetzelfde? Het Regionaal Erfgoeddepot Potyze geeft de mogelijkheid aan externe onderzoekers om de collecties opgeslagen in het depot te bestuderen en stimuleert dit onderzoek door faciliteiten ter beschikking te stellen, zoals de werkruimte, internet, fotograferuimte, advies, begeleiding door de depot-beheerder, enzovoort.

Werken met het verleden, denken aan de toekomst

Naast het immense onderzoekspotentieel van deze fragiele stukken brengen deze instabiele metalen sieraden ook enkele conservatieproblemen met zich mee. Vanaf het moment dat de archeologische vondsten de gesloten context verlaten, worden ze blootgesteld aan verscheidene verweringsprocessen die de toestand van het object aantasten en de levensduur ervan verkorten. Vanaf dit moment moet de archeoloog en daarna de erfgoedbeheerder de optimale bewaringsomstandigheden van de opgegraven objecten nastreven. Als erfgoedliefhebbers en goede erfgoedbeheerders streven we naar een kwaliteitsvol behoud en beheer van het erfgoed om het voor toekomstige generaties te bewaren, maar dit is niet altijd even gemakkelijk. Erfgoed is namelijk kwetsbaar en zeker niet voor eeuwig. Net zoals elders in Vlaanderen kampte de Zuidelijke Westhoek met het probleem van een tekort aan aangepaste opslagplaatsen of geklimatiseerde depots om deze optimale bewaaromstandigheden voor het erfgoed te voorzien. Ook de archeologische collectie van de Verdronken Weide behoorde hiertoe. Een deel van de collectie bevindt zich in het depot van het Agentschap Onroerend Erfgoed, terwijl een deel zich in het Merghe-lynck Museum bevond en in de achterkamers van het In Flanders Fields Museum in Ieper. Dit laatste deel is reeds overgeplaatst naar het erfgoeddepot. Met de realisatie van het Regionaal Erfgoeddepot Potyze betekent dit het einde van deze versnipperde, kwaliteitsarme en soms problematische bewaring van erfgoed in achterkamers, op zolders en in kelders. CO₇¹⁰ en de stad Ieper streven ernaar (net zoals de zes andere CO₇-gemeentes) om de

9 Y. Van Moortel, Ruimtelijke en thematische analyse van de insignes uit een laatmiddeleeuwse arbeiderswijk te Ieper. Site Verdronken Weide, zone tussen de Ieperlee en de Nieuwe Leye (Brussel 2014) 101-102.

10 Dit omvat het grondgebied van Ieper, Poperinge, Zonnebeke, Vleteren, Heuvelland, Mesen en Langemark-Poelkapelle.

volledige archeologische collecties van hun grondgebied te centraliseren in het Regionaal Erfgoeddepot Potyze. Deze centralisatie stimuleert niet enkel het efficiënt en duurzaam behoud en beheer van de collecties, maar eveneens het onderzoek en de ontsluiting ervan.

Het nieuwe erfgoeddepot onder de loep

Het Regionaal Erfgoeddepot Potyze vormt een professionele bewaarplaats voor zowel roerend als onroerend erfgoed van het CO₂-werkingsgebieden in tweede instantie voor erfgoed van de bredere regio. Het depot neemt ook de functie op van nood- en transitdepot voor tijdelijke bewaring (ramp, dringende restauratie, overlijden eigenaar of stopzetting van erfgoedvereniging enzovoort).¹¹

Het Regionaal Erfgoeddepot Potyze is een gezamenlijk depot, wat inhoudt dat het verschillende collecties (erfgoedobjecten, architectonische restanten en archeologische opgravingsarchieven) van verscheidene erfgoedbeheerders (professionele musea, gemeenten, kerkfabrieken tot vrijwillige erfgoedverenigingen en privé-eigenaars), onder bepaalde voorwaarden onderbrengt. Hierbij moet er opgemerkt worden dat er geen archiefcollecties of documentaire collecties worden opgenomen, gezien deze functie door het Stadsarchief Ieper vervuld wordt.

Het depot stapt af van de traditionele opslag per collectie of eigenaar en bewaart de erfgoedobjecten per materiaalsoort. Op deze manier krijgt ieder erfgoedstuk zijn gewenste bewaaromstandigheden, kan er een efficiënter depotbeheer gerealiseerd worden en kunnen de bewaarsystemen efficiënter ingevuld worden. Met de geklimatiseerde ruimtes en aangepaste bewaarsystemen per materiaalsoort (metaal, textiel, hout, aardewerk en bouwmaterialen, schilderijen enzovoort) biedt het depot, voor de eeuwenoude stukken beladen met geschiedenis en betekenis, een gezonde plaats waar licht, vuil, schommelingen in luchtvochtigheid en ongewenste indringers uitgesloten worden.

Duurzaamheid is een actueel maatschappelijk onderwerp en ook voor de erfgoedsector zitten hier vele uitdagingen in. Het gebouw is ontworpen volgens de principes van low energy storage die onder meer reeds voor een aantal Deense depots (Ribe, Vejle en Arnamagneum Kopenhagen) en ook in een depot in Leeuwarden werden uitgewerkt. De depotruimtes worden niet verwarmd of gekoeld. Doordat het gebouw sterk geïsoleerd is, maar de vloer niet, worden te grote temperatuurschommelingen afgevlakt. Zo heeft het depotgebouw nauwelijks klimaatinstallaties en is het enorm energiezuinig. In mei 2017 won het erfgoeddepot de 'Publica Award' voor 'meest innovatieve techniek'.

Meer dan een opslagplaats

Het depot is gebaseerd op het principe van het dynamisch depotbeleid. Dit houdt in dat het onderzoek naar en de mobiliteit van erfgoedobjecten gestimuleerd wordt. Het erfgoeddepot is geen 'afgesloten kluis' voor erfgoedobjecten, maar een bewaarplaats van waaruit geput kan worden. Via bruiklenen of herbestemmingen streeft de depotwerking ernaar om, samen met de spelers in de regio, erfgoedobjecten onder de aandacht van het publiek te brengen. Zo zullen 250 middeleeuwse insignes uit Ieperse collecties, waaronder de Verdrongen Weide, een permanente plaats krijgen in het nieuwe Yper Museum, dat in juli 2018 zijn deuren opent. Er is een volledige

11 Voor de realisatie van het depot vond de provincie West-Vlaanderen een financiële partner in de stad Ieper. CO₂ is als derde partner betrokken bij het ontwikkelen van een regionale depotwerking in de streek.

ruimte gewijd aan het middeleeuwse verleden van de stad, waarbij 250 insignes in een dertiental thema's aan het publiek getoond worden. De insigne van een gekroonde kat, die in haar rechterhand een sleutel en in haar linkerhand een boek vast heeft, is voor Ieper, als kattenstad, een uitzonderlijk stuk.

Lood-tin insigne van een kat met in haar linkerhand een boek en in haar rechterhand een sleutel.
(Collectie Musea Ieper)

In het depot is een studieruimte voorzien voor stage en onderzoek door masterstudenten, doctorandi, heemkundigen of andere onderzoekers. Daarnaast wordt een vrijwilligerswerking opgezet voor de verdere verwerking en studie van de depotcollecties. Niet enkel de collectie van de Verdrongen Weide, maar alle collecties opgeslagen in het depot worden actief aangewend voor onderzoeksdoeleinden.

Biografie

Joline Depaepe studeerde in 2013 af als Master in de Archeologie, behaalde in 2014 een Master in de Geschiedenis van de Oudheid en in 2015 het diploma van Leraar. Sinds 2016 werkt ze voor de projectvereniging Cultuuroverleg Zeven (CO₇) en beheert ze als erfgoedconsulent depotwerking de regionale collecties opgeslagen in het Regionaal Erfgoeddepot Potyze. Als archeologe en historica promoot ze het verdere onderzoek op de reeds opgegraven en verwerkte collecties uit de regio complementair met een studie van de historische bronnen.